

KNY-19-01422

EMLEKBESZÉD
H O R V Á T I S T V Á N

SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI ŐR

FÖLÖTT

A' MAGYAR NEMZETI MUSEUMBAN

1847-EI JUNIUS 13-KÁN.

IRÁ 'S FÖLÖLVASÁ

MÁTRAY GÁBOR,

SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI ŐR A' MAGYAR NEMZETI MUSEUM MELLETT.

PESTEN, 1847.

NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYP BETŰVEL.

Horvát Istvánhoz.

Látod ama kertészt? Másik századra ki nézvén
Fát ültet 's örvend; mert majd leszen, a' ki gyümölcsét
Szedheti; bár ha csak egy leszen is, megelégszik az egygyel,
A' ki reá szívből gondolván, hamvait áldja
Az sem öröm nélkül jut eszébe, hogy annak az ágát
Majd más fába teszik, 's kitenyészik üdővel üdőre:
Igy mindig hasznot hajt.

Virág Benedek Poet. Munkák. Pest 1822. 119. lapon.

Majdan felőlünk józan ítéletet
Csak a' jövődők hoznak: a' kik
Nem hunyorítanak érdeminkre.
A' kék irigység, bátor akármí szép
Dolgot cselekszünk, meg nem elégedik;
A' fényt homálynak, 's a' világot
Éjnek alajtja vészett agyában

Virág Ben. Poet. Munk. Pest 1822. 259-ik lapon.

KNY-19-01422

Emlékbeszéd

HORVÁT ISTVÁN

fölött.

Negyven öt év ömlött az enyészet tengerébe, mélyen tisztelt Gyülekezet! — mióta a' magyar nemzet örök háláját magának lekötöztetett Gróf Széchényi Ferencz tömérdek költséggel 's kiapadhatlan gonddal egybegyűjtött tudományos kincseit 's honi ritkaságait a' haza oltárára szentelvén, egyszersmind alapját tévé le a' most létező Magyar Nemzeti Museumnak. — E' csaknem félszázadra terjedt kor alatt nehéz idők terhei sújták kedves hazánkat; melyeknek közepette azonban az ország atyjai nem feledkezvén meg ama bőkezű Gróf nagyszerű áldozatáról, ezt nemcsak a' honi törvények lapjain hálás megismeréssel említék, hanem a' súlyosabb körülmények enyhültével országos költségen készítendő épületbe is kívánták helyeztetve látni. — A' kívánság tette vált, 's a' nemzet készséggel hódolt a' felséges Király és Haza bölcs határozatának. — Tíz év előtt rakattak le a' roskadt állapotban volt régi Museum-ház telkén első alapfalai a' pompás épületnek, melyben ama feledhetlen emlékü Gróf 's időközben számos nagylelkű hazafiak által gyarapított nemzeti kincsek őrzendők legyenek: — a' tudományos mivelttség kenettjei pedig sovárgva várták a' szerencsés pillanatot, mely előtttek e' kincsek kényelmes használhatóságát feltárja, hogy a' hosszasan táplált remény édes gyümölcseiben részesüljenek, — tudományszomjas vágyukat kielégíthessék. — E' remény azonban még csak közeledik a' tökéletes teljesüléshez, és így méltán sohajthatunk fel érdemdús irónk Fáy Endrével: *) — „Remény! édes ringatója éltünk álmainak! — ki gondos ápolással lopsz új párnát fejünk alá, ha a' másikat a' sors alólunk kikapta, és vigyázol, hogy riadt ne legyen ébredésünk“ — o vajha mielőbb nyitná meg zárait ama kincstárnak, melyet hazafiság halmozott össze, hogy a' kedves hon érdeke 's dicsősége gyarapításán munkálkodni szerető hazafiaknak gazdag forrásokat nyújtson szellemi szomjuk enyhítésére!

Mondám, mélyen tisztelt Gyülekezet, hogy a' Magyar Nemzeti Museum keletkezte óta hosszasan tartott nehéz idők vonultak-el kedves hazánk láthatára fölött. Innen lön, hogy azoknak súlyai Nemzeti intézetünket is háttérbe szoríták. Nincs most helye azon akadályok elősorlásának, melyek intézetünk virágzása tökéletes kifejlését gátolván, egyszersmind a' fennemlített szép remény teljesültét is nagy részben mai napig, 's talán még sokáig függőben tartják: említnem kell azonban egy kettőt közölök; mert azok leggyászosabbak, melyek érhatték e' nemzeti intézetet.

Alig készültek-el a' Magyar Nemzeti Museum új épületében a' gyűjtemények számára kirendelt termek, midőn az intézet törvényes Pártfogója Ő Fenségeinek kegyelmes rendeletei és az Igazgató fáradhatlan buzgótsága következtében mult 1846-dik évi Martius 19-dikén a' Magyar Nemzeti Museum képcsarnokának egy része, t. i. a' nagyméltóságú egri patriarcha-érsek Pyrker János László által intézetünknek ajándékozott nagybecsű képgyűjtemény, ünnepélyes szertartással nyitott meg. Tekintélyes és számos gyülekezet vön részt ez ünnepélyben, 's örvendő tekintett a' számtalan élvet ígérő szép jövődő elébe. — Az óta egy év futá-le pályáját. — Ah, de milly gyászos év volt ez, tisztelt Gyülekezet! milly inség- és búterhes év volt ez reánk, mindnyájunkra nézve! — A' föld megtagadá az őt gondosan mivelő emberektől a' tápszert; az ég nyomasztó drágaságot, sőt rémitő éhséget, borzasztó betegségeket nyujta helyébe: a' Magyar Nemzeti Museumot pedig e' szörnyű év alatt két kipótólatlan veszteség látogatá; mert a' kérlelhetlen halál éppen ma egy éve fosztá-meg legidősb tisztviselőjétől, a' Széchényi- országos könyvtár Örétől, a' köztisztviselőben állott Horvát Istvántól éppen akkor, midőn a' 30 évig őrzete alatt létezett könyvtár újabb rendezéséhez kell vala fognia, — 's majd rövid idő múlva magát az intézet törvényes Pártfogóját, sőt határtalan kegyével ápoló kedves atyját, József császári királyi Főherczeg 's

*) Fáy András Meséji. Bécs, 1820. 1-ő köt. 75-ik lapon.

országunk Fenséges Nádorát ragadá-el tőlünk. — Érhatték-e ezeknél súlyosabb csapások phoenixként éledező intézetünket, — nem voltak-e ezek is elegendők szép reményinknek hosszabb ideig letorlásukra, — ítéljétek ti magatok, mélyen tisztelt Hazafiak, 's ne csudálkozzatok, ha az olly számos gátok mellett e' nemzeti intézetre egymás után következett illy leverő csapásokon gerjedett méltó keservem elfojtja keblemet, 's csaknem elnémítja a' gyász fájdalomtól a' nélkül is tompult hangomat.

A' kettős kimondhatlan veszteség megtörtént, 's a' méltó hála és mély tisztelet kötelessége azt kívánná, hogy mindenek előtt intézetünk néhai Fenséges Pártfogója József ő csász. kir. Főherczegsége elhunyt 's hervadhatlan bokros érdemei fölött elmélkedjünk. De a' boldog emlékeztű, 's mások érdemeit is becsülni tudott nagy Nádor a' nálánál korábban elhunyt Horváth István fölött e' termekben tartandó gyászünnepélyt maga méltóztatott még életében megrendelni azon kegyelmes intézvényénél fogva, melyet a' M. N. Museum Igazgatójához még mult évi július 13-dikán bocsátni méltóztatott. — Hódoljunk tehát hazánk dicsőült bölcs kormányfőjéjé magas rendeletének, 's tiszteljük hálás érzelmekkel ezen egyikét is azon érdemtelen lépteinek, melyeket kedvencz tárgya, a' M. N. Museum érdekében teendőjének még végsőjé közé is sorozni méltóztatott; hódoljunk annak addig is, míg honunkra 's különösen nemzeti intézetünkre is árasztott határtalan jóságát, mély bölcseségű számtalan intézkedéseit e' palotában rendezendő 's nagy nevére méltó más ünnepély alkalmával dicsőíthetni szerencsénk leend. — Mély tisztelettel hódolok én is a' M. N. Museum tisztviselőse közakarata következtében eredett felsőbb kegyelmes parancsnak, mellyel én rendeltetém ama nagy tudósunk eredménydús működésének mai napon hirdetőjévé; — hódolok a' kegyes megbízásnak (ámbar fájdalomteljes szívvél) annyival inkább, mert feledhetlen Horvátunk néhány hónappal gyászos elhunyt előtt, midőn még kedves társalgását bizalmas baráti körben valék szerencsés élvezni, szokott szíveséggel engem jelölt-ki a' fölötté egykoron tartandó emlékbeszéd szónokaul: 's im! a' nélkül, hogy e' kívánsága az illetők előtt tudva volt volna, tisztviselő társai keblükben is rokonszenveleg ugyan az gerjedvén, csekély személyemben központosult. — Jól érzem, mélyen tisztelt Gyülekezet! e' kitűnő bizalom-szülte feladat becsét, de ismerem nehézségeit is; mert Horvát Istvánról több dicsőt és jelest mondani, mint derék háladatos tanítványai és tisztelőjének jeles tolluk által már a' mult évi, emlékére tartott gyászünnepélyeknél 's megjelent nyomtatványokban csaknem kimerítve hallám és olvasám, majdnem képtelennek érzem magamat. — Maradott azonban még is némi mondandó hátra ollyasok felől, mik őt részint, mint e' nemzeti intézet munkás tisztviselőjét illetik, részint mint a' legnemesebb keblű, egyedül hazája dicsőségére munkálkodott tudós honpolgárt állíthatják előnkbe. — O vajha magamba ragadhatnám e' nagy hazafinak utósó perczig a' kedves honért lángoló szellemét, hogy minél tündöklőbb színekkel festhetném ritka jellemeit, melyek folytonosan honszeretet 's nemzetiség, mintegy örökké elváthatlan ércztengely körül forgának. O vajha körültem lebegne dicsőült szelleme, mely egykori magasztos sajátját, a' minden lépten kitűnt 's ingathatlan erélyt kölcsönzené szavaimnak, hogy ezek Horvát István fényes erényei hirdetésükre méltók legyenek, a' mélyen tisztelt Gyülekezet nagybecsű figyelmét pedig lankasztás mellőzésével igényelhessék!

A' Hazafi

Egész valója, minden érzeménye
 És gondolatja a' haza
 'S nemzet körül forog, — 's azonnak
 A' fénye, boldogsága, híre és neve
 Egyetlen egy nagy tárgya 's kívánsága
 Éltének. A' mit tud, 's tehet, —
 Értelme és értéke, 's minden erénye
 E' czélra van szentelve, szánva. —
 Megvetve néz a' népre, mely
 Balul itél felőle vakságában,
 'S még is javát munkálja.

Igy szól koszorús költőnk Kisfaludy Sándor egy nagy hazánkfiáról irtt munkájában*) E' fenséges mondatának minden szava, sőt minden betűje Horvát Istvánunkra alkalmazható. Állításom valóságát bizonyítja Horvát munkás életfolyama, melyet itt rövid rajzban a' tisztelt Gyülekezet elébe terjesztendek;

*) Hunyady János. Budán 1816. a' Bevezetésben.

rövid rajzban, mondom; mert egész terjedelmére ereszkedni annyi volna, mint a' tisztelt Gyülekezet becses várakozásán tullepni, miután annak hosszabb tartalma egy egész kötet anyagaul szolgálhatna; mi pedig annak idején életirója körébe fog tartozni.

Horvát István 1784-ki Majus 3-kán Székes-Fejérváratt született, hol atyja, nemes Horvát János tisztes mesterember *) volt, ki ide Győr vármegyéből költözött hitesevel, szintén a' nevezett megyébe keblezett Asszonyfán született Tompos Annával. Házasságukat több gyermekkel áldá-meg az ég, 's ezek között Istvánuk már zsenge korában is vigasztaló örömmel viszonzá szerény szülői jóságukat. Horvát István ugyancsak Székes-Fejérváratt 1799-ben, tehát 16. évében végzé a' gymnasialis iskolákat, hol magát jeles viselete és szorgalmas tanulása által kitünőleg megkülönböztetvén, nagyságos Pethő Jakab kir. Tanácsos különös ajánlásánál fogva **) a' grammatikai iskoláktól kezdve évenkénti ugynevezett királyi ösztöndíjra érdemesített. Még ez évben költözött által Pestre, hogy a' magyar királyi tudományos egyetemen tanulmányait folytassa. Itt a' bölseleti tudományokat három, a' jogtant pedig négy évig hallgatta; sőt tudományszomjas lelke ezzel meg nem elégedvén, még ugyan ez idő alatt, különösen pedig 1805 's 1806-ban a' mezőgazdasági nyilvános leczkékre, és az orvosi tudományok nagyobb részüknek is előadásaira mint önkéntes hallgató szorgalmasan eljár. Iskolai pályáját tehát 1806-ban, vagyis 23. éves korában végzé, és pedig mindig a' legfényesebb eredménnyel; minthogy társai között szorgalom, miveltség 's erkölcsre nézve mindenkor az első helyek egyikét viván-ki magának, tanítóji által mások fölött nemcsak megkülönböztetett, hanem jeles hazafiak figyelmébe is ajánltatott. Innen lön, hogy Pestre jötte után csak hamar szerencséje volt tudós férfiak társaságában, 's kitüntetésekben részesülni.

Ugyan-is a' bölseleti iskolapályát bevégezvén, e' tudományokból 1802-ben nyilvános vitatást tartott, 's azokból egyszersmind tanári oklevelet nyert. — A' jogtudományokon átkelvén, számára a' nagyméltóságú m. kir. Helytartó-Tanács a' jogtanári koszorú elnyerése költségeinek fedezésükre az ugy nevezett graduale Stipendiumot kegyesen kifizettetni rendelte; melly czélból ámbár két rendbeli szoros vizsgálatot dicséretesen álla-ki, a' végső vagy is harmadik vizsgálatnak, az országbirói titoknokság által egyre halmozott elfoglaltsága miatt alá nem vetheté magát. — Mint a' jogtudományok első évi hallgatója, tehát már 1803-ban magántanítóul akkori Országbiró nagyméltóságú Ürményi József házába jutott, kinek jeles két fiját, Vincze 's Imrét hat év folytán, tehát még mint a' királyi Tábla hites jegyzője is, az az 1808-ig a' bölseleti 's törvénytudományokra oktatta, 's mint ilyen, tanítása utósó két évét (1807-1808) Válban, Fejér vármegyében, az Országbiró regényes nyári lakásán tölté. E' jeles család körében élvén Horvátunk legboldogabb 's virító korszakait, itt sajátítá-el magának a' finomabb izlést, mivelte társalkodási szellemet, messze terjedő emberismeretet, de uraságának is tökélyes bizalmát; — 's e' köztisztületű családnak nemcsak legmeghittebb és kedvelt barátja, hanem élte végeig is az Ürményi ház háladatos tisztelője, sőt lakosa is maradott. — Még nem fejezé-be az ifjú jeles Ürményiek nevelésüket, midőn 1805-ki October 8-án Reviczky József kir. Tanácsos által felszóllított vállalná-el a' Pozsonban ugyan e' hónap folytán megkezdendő országgyűlés magyar Naplója szerkesztését; — 1808-ban ismét Kis-Rédei Gróf Rhédey Lajos, a' Bihar megyei főispánságra kinevezetvén, Horvát Istvánt magához főispáni titoknokul hívá-meg; — de Horvát, bármily kecsgetetők voltak is reá nézve e' kitüntetések, részint az Ürményi-ház iránti hálája miatt, részint ifjú tanítványai nevelésük bevégzésére magát lekötölezt szavának embere kívánván maradni, a' fennebbi szives 's bizalomteljes meghívásokat megköszöné. — És e' nemes vonzalmát nem hagyá jutalmazottlan a' nagy bölcseségű Országbiró; mert még az utóbb említett évi (1808.) Nov. 15-én, mint a' magyar kir. tudományos egyetem Elnöke, Ő császári királyi apostoli Felsége kegyelmes rendeletéből 500 forint évdíjjal kinevezé kitünő jeles tehetségekkel birtt Horvátunkat a' nevezett egyetem elnöki jegyzőjévé, ki, mint ilyen, az egyetemi tanács jegyzőségét is minden jutalom nélkül 1837-diki Martius 14-dikéig, tehát 29 évig viselte. — 1809-ki Február 17-dikén tevé le a' hitet, mint ugyan Ő nagyméltósága Ürményi József által kinevezetett országbirói titoknok. E' fontos 's előtte a' tevékenység nagy terét feltáró 's 11 évig, vagy-is 1820-ki Jun. 1-ig viselt hivatalt említett 1809-ki Február 18-án vette által, 's csak e' napon költözködött minden tudományos készületével tökélyesen az Ürményi-családházba, mellytől csak utósó lehelete után tudott megválni.

1812-ki Oct. 1-jén, tehát 28. éves korában folyamodott az áldott emlékezetű nagy hazafihoz, Gróf Széchényi Ferenczhez, hogy őt a' Magyar Nemzeti Museum mellé, miután ennek első könyvtárnoka Miller Jakab Ferdinand igazgatói méltóságra lön emelve, könyvtári Örré kegyeskednék kinevezni. A' tudományos férfiakat kitüntetni szokott nemes Gróf nem késett az Ő csász. királyi 's apostoli Felségétől 1802-ki Nov. 26-kán nyertt kir. oklevélben foglalt joga szerint Horvát Istvánt, ki már széles tudományos ismereteivel, sőt nyomatott tudós értekezéseivel is magára voná a' honfiak figyelmét, ugyan 1812-diki November 15-kén a' Széchényi-Országos Könyvtár Örévé kinevezni, és Ő csász. kir. Főherczegsége a'

*) † 1805. Aug. 20.

**) Lássd: Mindennapiját 1806. II-dik köt.

Fenséges Nádorispánnak, mint a' Magyar Nemzeti Museum törvényes Pártfogójának megerősítése 's illetőleg a' kinevezési oklevélnek Horvát István számára kegyelmes kiadatásaért esedezni. — A' Fenséges Nádor azonban, hihetőleg azért, hogy jeles tudósunknak részint több alkalmat adhasson a' Magyar N. Museum érdekében már eddig is szerzett érdemei szaporítására (miről alább teendek említést), részint az akkora Europa szerte uralgott, 's némileg hazánk figyelmét is igénylett nehéz political események végét bevárni, 's ebbeli magas gondjai megszüntével e' Nemzeti intézetünk állapotját is kedvezőbb lábra emelni szándékozván, Horvát Istvánt 1815-ki december 7-kén méltóztatott Széchényi-Országos Könyvtárnokká kinevezni ugyan csak Gróf Széchényi Ferencz hathatós ajánlatai következtében, és pedig addig is, míg a' M. N. Museum alappénze bővebb évdíjt engedend, 1816-ki Január 1-től kezdve járandó 400 pengő forintnyi évfizetéssel. E' hivatalát Horvátunk 30 éven tul példás türelem, a' szerencse keserű változásai között, 's a' reá bizott nemzeti kincseket hiven megőrizve élte fogytaig viselte.

1816-ki Dec. 16-án ő csász. kir. Főherczegsége, a' Fenséges Nádor őt azon küldöttség tagává méltóztatott kinevezni, melly Gróf Teleki László elnöksége alatt a' jeles Marczibányi-család alapítványából az évenként megjelentt legjobb magyar nyomtatványnak kiszabott és 100 váltó forintból állott évenkénti jutalom odaitélésével volt megbizva.

1818-ki Apr. 8-án Moson vármegye akkori alispánja által a' legalább 2000 frtot jövedelmező Moson megyei főjegyzőséggel kínáltatott-meg; de Horvát István a' tudományoknak, a' hazai nyelv 's nemzetiség terjesztésének szándékozván szentelni életét, e' meghívást is megköszöné, annyival inkább, mert a' böles Ürményi József saját levelében biztosítá őt, hogy hasonló, de még tetemesebb jövedelmű hivatalra ő maga is kész volna Horvátot előmozdítani.

1820-ban az akkori főméltóságú Primásherczeg azon ajánlással kínálá-meg, vállalná-el a' primatialis könyvtárnokságot, melly hivatal nemsokára megürülendő vala. Az ekkor már nem legkedvezőbb körülményekben volt Horvát hajlandó vala e' tisztség elfogadására, de ebbeli ohajtását némelly kifogások által okozott akadályok meghiúsíták.

1823-ki Nov. 1-től kezdve a' magyar királyi tudományos egyetemnél az oklevél, nemzeti ágazat, pecsét- 's czimertudomány helyettes tanítója lön, 's volt 23 év lefolytaig, vagy-is élte végeig.

Ugyan 1823-diki December 28-dikán ő csász. kir. Főherczegsége a' Fenséges Nádorispán a' Marczibányi-alapítványra ügyelő bizottsághoz az elhunyt Miller Jakab kir. Tanácsos 's Magy. N. Museumi igazgató személyviselőjévé, de nem, mint némellyek vélték, e' bizottság jegyzőjévé, méltóztatott őt kinevezni.

1830-ki Majus 1-től kezdve a' magy. k. tudományos egyetemnél a' magyar nyelvet, irodalmat 's tollvezetést mint helyettes —, 1837-ki Martius 14-től kezdve pedig szintén holtáig mint rendes tanító adá elő, 's így e' hivatalban is 16 évet tölte.

1837-diki Majus 12-től kezdve ő csász. kir. Főherczegsége a' Fenséges Nádor kegyelmes meghagyásából a' M. N. Museumot 1843-ki April 8-ig, tehát 6 évig mint helyettes igazgató folytonosan minden jutalom nélkül kormányozta. — 1840-ki Oct. 1-től kezdve a' magy. kir. tudományos egyetem bölcséleti karának dékánását 3 évig viselvén, 1844-ki Aug. 27-én nevezteték-ki ő es. kir. 's apostoli Felsége által ugyanezen egyetemnél a' bölcséleti Kar egyik alidősbjévé.

Láttuk e' rövid adatokból, mélyen tisztelt Gyülekezet, Horvát István megtiszteltetése főpontjait. Észre vehettük, miként nem volt zárva előtte mód, alkalom, és út, ha a' tudományos pályától megválni akart volna, reá 's családjára nézve sokkal jövedelmezőbb pályát választhatnia. Kiszámíthattuk, hogy, mint a' haza nyilvános tisztviselője a' magyar kir. tudományos egyemet 38., a' M. N. Museumot pedig 30 hosszú év során szolgálta.

Es most térjünk által tudományos munkásságának részletesb említésére, 's mindenek előtt beszédem egyik fő-feladatára, a' Széchényi-Országos Könyvtár körül kifejtett buzgó tevékenységére.

József ő csász. kir. Főherczegsége, hazánk dicsőült Fenséges Nádera, valamint kimerithetlen bölcsesége tárgyává tevé honunk széles határainak, 's ezektől övedzett kincseinek ismeretét, úgy fáradhatlan törekvéssel szemelél-ki azon férfiakat, kik kitűnő tudományos képzettséggel birván, a' hazai miveltség 's tudományosság terjesztésére alkalmazhatók voltak. — Horvát Istvánunk, mint országbirói titoknak, sem kerülél-magás figyelmét; 's innen lön, hogy őt, már e' hivatala viselete alatt is a' M. N. Museum kincsei szaporításában munkás eszközül használá. Jeles tudósunk viszont szokott buzgalma hevével fürkészvén-ki a' haza különféle részeiben rejtőző régiségeket, honi kincseket, kéziratok 's könyveket, ezekre, mint a' M. N. Museum számára megszerzendő ritkaságokra vagy ő csász. kir. Fenségét figyelmeztette, vagy az illető tulajdonosokat hathatós ékes szóllása által reá birta, hogy azoknak Nemzeti Museumunk részére átengedését ő csász. kir. Főherczegségének bejelenténék. — Innen lön, hogy már 1812-ki Nov. 29-én a' Fenséges Nádorispán Horvátunkat Pozsonba küldeni méltóztatott, hogy az ottani

főtdő ns Káptalantól a' M. N. Museum számára hazafiságos nagylelkűséggel átengedett némely régi nyomtatványok 's kéziratokat, és ez utóbbiak között a' magyar írás legrégibb maradványát is, egyik legnagyobb, megbecsülhetlen ritkaságunkat, általvegye. — Így küldé őt a' Fenséges Nádorispán 1813-ki Május 4-kén Székes-Fejér vármegyébe keblezett Ujfalu pusztára, hogy az itt találtatott régi romai siremlékekből az érdemesebb tárgyakat kiszemelje, 's a' birtoktulajdonos Gróf Zichy Ferencz már előre megnyertt jóváhagyásánál fogva Pestre szállítsa. — Ugyan ez évi Junius 22-kén ismét Pozsonba küldetett a' Fenséges cs. kir. Főherczeg által az ottani főtdő ns Káptalantól ujabban átengedett jeles kéziratoknak Museumunk számára elhozatásuk végett; — majd ujlag ezen évi Nov. 9-kén Székes-Fejervárra, némely régi vas és réz-ágyúk 's emlékkövek megszerzésük végett, — 's ismét 1814-ki januar 17-én ugyan oda, hogy az ottani püspöki kerthen létezett régi emlékköveket elhozassa. — Es Horvát István e' kegyelmes bizalomnak — habár még nem volt is museumi tisztviselő — mindenkor hazafiságos buzgalommal felelt-meg, sőt feladatait ügyes intézkedései által többnyire a' M. N. Museum költségei kiméletével végzé; mire nézve a' Fenséges Nádor valamint már az előtt több ízben, ugy különösen 1814-ki Martius 5-kén kelt kegyelmes leiratában magas tetszését nyilvánítani méltóztatott a' fiatal tudós hazafiságos fáradozásai fölött.

A' Magyar Nemzeti Museum mellett 1816-ki januar. 1-jén kezdé-meg Horvátunk könyvtárnoki hivatalát. — Midőn e' könyvtár alapgyűjteménye, a' kéziratok, képek 's földabrosszokkal együtt Sopron megyéből nagylelkű alapítója Gróf Széchényi Ferencz nagy-czenki palotájából Pestre hozatott, és első szállásán, a' mostani Seminarium épületében, hol akkor a' kir. törvényszék is tartá üléseit, kirakatott, hogy 1803-ki Aug. 20-án szándéklott, 's valóban meg is történt megnyitása eszközöltessék, a' fiatal Horvát István maga jószántából, de tudományos ismeretei bővítése tekintetéből is tetteles részt vett e' nemzeti kincsek rendberakásában. Messziről sem sejdíté még ekkor a' bölcséleti tanulmányok alig végzett növendéke, hogy e' nemzeti tudományos kincstár valaha felvigyázata alá lesz bízandó. — Nemzeti könyvtárunk a' rövid idő múlva következett háborús idők miatt nem maradt sokáig nyugalomban; mert már 1805-ki Nov. 19-én az ellenségnek honunkhoz közeledte miatt Temesvárra küldetett, 's innen csak 1806-ban hozatott vissza. Alig rakattak előbbi polczaikra a' vissza vándorlott könyvek, midőn szállásuknak épülete az ujonan felállított papnevelő intézetnek adatván által, nemzeti könyvtárunk a' magyar királyi tudományos egyetem mostani épületében nyert ideiglenes nyughelyet, 's így ujjabb költözködést, ujjabb rendezést is szenvedett. — 1809-ki Május 21-én a' francia veszély elől ismét elvitetett Naggyáradra, 's csak következő évi Martius 7-kén hozatott vissza a' nélkül is vendég helyére. — Innen ismét 1817-ikben átszállított a' M. N. Museum mostani telkén állott 's Gróf Batthyány Antaltól megvásárlott épületbe, honnan az 1838-ki vizáradáskor a' Ludoviceum épületébe vitetvén, innen csak mult évi őszkor hozatott vissza mostani rendeltetése helyére. — Képzeltetni tehát, hogy az annyi költözködés alkalmával mindannyiszor öszvehányatott könyvtár milly tökélyetlen állapotban lehetett akkor is, midőn Horvát István annak Órévé neveztetett. Ez okból hivatalának megkezdése után következett években a' két tudós Schedius Lajos nagylelkű segéd munkálata mellett Horvátunk a' könyvtár ujjabb öszveírásához fogott; de ezt öt évi fáradozásai daczára 1826-ban több oknál fogva, 's különösen költség hiány miatt, félbehagyni kénytetett.

Mind e' mellett a' tudós könyvtárnok különféle megbizátásokkal is foglaltatott-el. — Így már 1818-ki Nov. 4-kén a' Fenséges Nádorispán által Sopronba küldetett, hogy onnan Gróf Széchényi Ferencz ujjabb nagybecsű adományát, a' válogatott kiadatú 's 9,000 kötetre terjedett külföldi könyvek, Classicusok, földabrosszok 's képek gyűjteményét Pestre szállítsa. — 1825-ki janariusban Bécsbe utasított, hogy Kéler Gottfried, az erdélyi főmgú udvari Cancellaria lajstromzója után unokaöcsésére, Kéler Zsigmondra, a' főmgú közönséges udvari Kamara fogalmazójára szállott könyvtárat (melly tőle 5000 váltó forinton vásároltatott-meg) a' Nemzeti Museum számára általvegye. — 1824-ben Vuchetich Mátyás könyvtárának, — 1832-ben Jankowich Miklós gyűjteményeinek csaknem 10 éven át folytatott öszveírása 's átvételével, — 1835-ben Gróf Illésházy István könyvtárának Dubniczáról, Trencsin megyéből elhozatásával, — 1841-ben pedig néhai Weszerle József pénzgyűjteménye átvételével bizatott-meg mindenkor Ő csász. kir. Főherczegsége a' Fenséges Nádorispán által. — 'S ennyi elfoglaltság között 1821-ki Aug. 29-kétől kezdve 1837-diki Junius 14-ig nemcsak segédör, de irnok nélkül is volt kénytelen a' könyvtár ügyeit vezérleni.

Mind e' mellett őt a' M. N. Museum azon jötevőji közé is kell számlálnunk, kik ezen intézetre pénzbeli segélylyel is áldoztak. Horvát Istvánnak t.i. volt egy boldogabb életszaka, mely képessé tévé őt nagylelkűségét is hazája oltárán kitüntetni. — Így már 1814-ki Julius 9-dikén a' székesfejervári püspöki kertből Museumunk számára általa elhozatott régi emlékkövek 's más régiségek hozatási költségeit (1816. Aug. 21-én) saját erszényéből 150 váltó forinttal fedezte. — 1816-ki Julius 26-ikán a' néhai hatalmas francia császár győzelmi kocsijáról egy magyar hazafi által elhozott 's Museumunknak ajándékozottatott művészi faragványú, 's gazdagon aranyzott, seregosztályi (legionalis) sasnak intézetünk ritkasági termésben felállításához kívánt talapzatot magáéból 100 váltó forinton készíttette. — 1819-diki Julius 18-dikán a'

Laczunáson talált kincsből Museumunk számára a' nmlgú m. kir. udvari Kincstártól 19 frt 30 vtó krnyi értékű pénzeket önerszényéből váltta-meg. — 1820-ki Majus 6-dikán a' tajtból művészileg készült bécsi Sz. István-tornyot, egy szobrot, 's az Üdvöztőnek keresztéről levételét, szintén saját pénzéből a' Museumi ritkaságok számára 200 váltó forintot vette-meg. — Nem is említem a' még 1813-ban intézetünknek adott régi romai cserépedényeket*), ugy 1814-ben a' Széchényi-országos könyvtárnak szentelt ajándékait, névszerint több rendbeli eredeti okleveleket 's más kéziratokat**), nemkülönben későbbi években némelly nyomtatványok 's kéziratok bekötési költségeire magából fizetett áldozatait; melly utóbbiak nyomait irományai közül készakarva kiirtá, hogy az utókortól hiú dicsekvéssel ne vádoltassék. A' fennérített 's még alább említendő néhány pénzbeli áldozatairól kiadatott bizonyítványok fennmaradtát is csak véletlenségnek köszönhetjük. — A' Museum fennebb nevezett igazgatójának elhunytá után több izben reá bizatván az intézet kormányának ideigleni vezetése, e' feladatnak bölcshet intézkedése 's tárgyismereténél fogva mindenkor lélekismeretes pontossággal felelt-meg; megszünvén pedig ebbeli állása, soha sem mulasztá-el előjárója iránt tartozó tiszteletének bármilly alkalommal teendő bebizonyítását; minek természetes következménye lön, hogy a' Museum Igazgatója is illy érdemdús jeles férjfiú iránt soha sem viseltetheték másként, mint barátságos bizalommal párosult igaz tisztelettel 's őszinte kebléből gerjedett kegyelettel. Horvát Istvánban egyébiránt valamint tisztviselő társai mindenkor nyájas, gőg nélküli 's bizalmas barátjokat, ugy az alrendű hivatalbeliek is leereszkedő előjárót, sőt nagylelkű pártolót tapasztaltak, ki a' nélkül is súlyos sorsukat minden kedvező alkalommal, de kivált helyettes igazgatósága alatt, majd sajátjából, majd a' Fenséges Pártfogó cs. kir. Főherceghez felterjesztett folyamodványai következtében enyhíteni kedves kötelességének tartá. Nála tudniillik a' nemes szív egyesülve volt a' nagy észszel, 's benne számtalan ügyefogyott lelt vigasztalóra. Reá méltán alkalmazhatni Szent-Miklós Aloyz ***) e' szép mondatát:

„A' szív ész nélkül olyan, mint a' sebes árvíz,
Melly partok nélkül széjjel ömölve csapong:
Észszel ölelkezvén pedig olly kristálypatak, a' melly
Mindennek friss, új életet adni buzog “

És a' szent végzésnek tetszett Museumunk e' nemes jötevőjét, e' munkás tisztviselőjét körünkől a' boldogabb létre átszállítani, 's mint Mózesnek a' megígért földet, ugy neki is csak látni engedé a' pompás palotát, mellybe hiven őrzött kincsei helyzendők lesznek. Nem vehete részt azon boldogabb kor öröm-élveiben, midőn azokat bölcshet vezérlete alatt ujjal rendezve 's a' rég ohajtott diszben tündökölvé szemlélhetné volna. — Ő eltűnt, a' kedves, a' jeles férjfiú; de csak gyarló részei hamvadnak-el, — emléke fennmaradand műveiben. Azért jeles költőnk szerint: ****)

„Hijába tapsolsz rettenetes halál!
Kik érdemekkel nyertek örök nevet,
Kik nem maguk hasznuknak éltek,
Büszke hatalmad alá nem esnek “

Horvát István elhunytát méltán gyászolja a' tudományos egyetem, méltóbban a' M. N. Museum, de legméltóbban a' haza, melly benne a' magyar nyelv és nemzetiség lánghevű terjesztőjét, a' magyar irodalom egyik hőjét, a' nemzet ősi története felderítőjét, a' hon dicsősége kiapadhatlan buzgalmú védjét, szóval, fáradhatlan tudósát veszté.

Egy óriási lelki erőt fogok előttetek rajzolni, tisztelt Hallgatók! — hogy lássátok, mennyit képes csendesebb körben is munkálni egy a' hazáért lángoló férjfiú, kinek keblét szilárd akarat, határozottság, munkaszeretet 's kötelesség tiszta érzete heviti. Mert Kisfaludy Sándorként:

„Óriás az emberi
Erő 's tökélet; és az elme
Nagy mester, midőn a' szív lobog
Koczkára vetni életét
Csak semmi neki akkoron.“ *****)

*) Hazai 's Külföldi Tudósítások. 1813. II-ik félév. 52-ik lapon.

**) Ugyan ott 1814. I-ső félév. 18-ik lapon.

***) Auróra. 1822. Pest 260-ik lapon.

****) Virág Ben. Poet. Munkák. Pest, 1822. 26-ik lapon.

*****) Eredeti magyar Játékszín Budán 1825—6. II-ik kötet, 292-ik lapon.

A' széplelkű Kazinczy Ferencz pedig imígy szól: „Kinek lelkét eltöltötte a' kötelesség szava, vagy valamely szent érzés, valamely nagy gondolat, — az ebben él egyedül, ennek áldozza erejét, nyugalmit, örömeit, 's kész veszni érte, ha kell.“ *)

Horvát Istvánt lángoló honszeretet tüzelé már gyenge korától fogva tudományos ismeretek szerzésére, hogy ezek segédelmével minél tökélyesebben felelhessen-meg a' jó és bölcs hazafi szent kötelességének, mellynél fogva hazája nyelvét, nemzetiségét, tudományosságát, dicsőségét minden kitelhető tehetségével ápolni, mivelti, 's fénypolczára emeltetését elősegíteni tartozik. De Horvát István keblét érz-állhatatosság is edzé; 's ez az, mi neki munkálatiban leginségesb életszaka közt (mert ebben is jó-forma része volt) erőt nyujta türesre, bátorságot a' küzdelemre, ösztönt a' kivivásra. — „Az eltökélt akarat — mond Gróf Széchényi István, e' lelkes fíja Nemzeti Museumunk nagy nevű alapítójának — 's kivált az állhatatosság, ezen legritkább erény, mindent lehetővé tesz, minden cél elér, minden akadályon diadalmaskodik. Az állandó erős akarat a' tenger szélvészai között új világot keres-fel, a' hegyekre folyásokat visz, megvasalt utakon hordja a' haza feleslegét a' tengerek öblébe, 's a' Tamesis mély feneké alatt készít száraz bátorságos átmenőt. De az irigység még kevesebbé komorítsa tekintetünket, hanem felderült homlokkal, nemes és mennyei vetélkedés tisztán lobogó lángjával lépünk a' pályára! **) — Horvát István szilárdságát semmi sem tántoríthatá-meg; de meg kell jegyeznünk, hogy annak egyszersmind messze és előre látó lángeszével irányt tudott adni. Azért szólla ott, hol szóllását annak helyén alkalmazhatónak tartá, 's hallgatott akkor, midőn az elnémulást czélszerűnek ítélte. És ő e' tekintetben igen-igen ritkán, vagy soha sem csalódott.

Bámulandó volt tudományos készültsége; 's e' roppant készület 47 évi fáradozásival, nélkülözés, kitűrés, sanyarúság, 's tömérdek pénz-áldozattal épített raktár gazdag tartalma lön. — Saját iratai között 's fiatakori Naplójában találjuk feljegyezve, hogy már Gymnasia korában kisdud könyvtárát szerze; mire hihetőleg a' kir. ösztöndíjt fordítá. Maga említi, hogy e' kegyelmes segédforrásnak köszönheté, miként a' bölcséleti iskolapálya két első éveiben nem vala kénytelen magántanítással foglalkozni, hanem tudományos ismeretek gyűjtésére szentelheté szabad óráját. — Ő maga említi, hogy a' költészeti iskola növendéke lévén, a' fejevári szőlőhegyek enyhe árnyaiban, a' világ zajától elvonulva, szorgalmasan olvasá a' régi romai Classicusokat; 's hihetőleg ezen olvasmány eredménye vala, hogy a' latin sztilben olly válogatott ékes tollal volt képes írni, 's e' nemű irataiban mindenki, maga a' Fenséges Náporispán is, kedves élvezetet talált.

Pest neki bő forrásokat nyujtott tudományos szomja oltására. A' tudományos egyetemi, gróf Teleki Lászlóé, és a' Széchényi-országos könyvtár voltak mindjárt ide jötte után a' mulató helyek, melyeket ő a' milly csillapíthatatlan vágygyal keresett-fel, éppen olly nagy szorgalommal szünet nélkül látogata, 's fürge méhként gyűjté belőle a' színmézet, melylyel roppant tudomány-köpijét csordultig megtölté. — Már e' fiatakori munkálatiból is kitűnik, hogy minden törekvése a' nemzeti nyelvet, nemzetiséget, hazánk történetét, nyilvános és magánjogát, tudományos ritkaságait illető jegyzetek egybegyűjtésükre volt irányozva. — Hogy ezt minél czélszerűbben eszközölje, 1805-től kezdve, mint 3-dik évi joghallgató rendes Naplót „Horvát István Mindennapija“ czim alatt kezdé írni, 's folytatá 1809-ig. Fájdalom! ezekből egy pár kötet hiányozván, csak 9 negyedréti kötet maradt-fenn számunkra, 's így ezen első munkái hézagok. Az 1-ő kötet előszavában okát adja e' Naplók vezetésének, 's említi, hogy ezekben minden a' magyar tárgyak körében hallott 's látott érdekes adatot öszveir, minélfogva őket a' késő utódok számára fenntartsa, 's feledékenységtől megmentse. — Telve vannak e' Naplók buzgó nemzeti érzelemmel, magyar történetet, philológiát, köz-állodalmat, jogot tárgyazó észrevételek 's értekezésekkel, általa 's hozzá íratott levelekkel, a' hazában itt ott általa látott romai 's magyar régiségek felőli jegyzetekkel. — Mindezek pedig olly érdekesek, észrevételei olly elragadók, hogy tőle az olvasó csak kényszerítve tud megválni.

Munkássága már most határtalan volt, 's minden igyekezete a' haza szeretetén alapult. — 1806-i Mindennapija 1-ső kötetének Mottója következő: „Kurta az ember életének üdeje. Alig lépünk hazánkba, és csak szaporán kiszólltatunk. Sokkal tartozunk azonban ennek, mely minket keblébe fogadván, a' csekély élet üdeje alatt nevel, táplál és boldogít. Munkálkodnunk kell, hogy adónknak legalább valami részét lefizethessük.“ — Így írt a' 22 éves ifjú. — Három év mulva pedig 1809-ki Mindennapija 1-ső kötetének (Februarius 19-diki) jegyzeteiben nem kevesebb tüzzel 's hazafi-érzéssel írt következő sorait olvashatjuk: „A' nemzete méltóságát érző 's boldogságát igazán ohajtó hazafinak fáradoznia kell; mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülni. Nálunk a' nagy elmék még sokára fognak születni, és több század el fog talán addig folyni, míg országunk főurai Pittek, Sullyk, Foxok, Fortbonnais-ek és Canningek leendnek: pedig szinte illy későn erednek nálunk Linnék, Lalandok, Lavoisier-ek, Kantok, Gatterer-ek, Schlötzerek, Siyes-ek 's a' t. Ollyan állapotunk mindenben, mint az idétlen gyermeké. Élünk,

*) Hébe. Bécs 1825. 5-ik lapon.

**) Lovakru'. Pest 1828. 93 ik lapon.

de csak alig élünk, 's úgy élünk majdnem, mint a' fák és csemeték, melyeknek eszök nincsen. Az evés, ivás, alvás egyik legfőbb, legkedvesebb foglalatosságunk, 's nem sokat gondolunk avval, mi a' konyhát keveset szaporíthatja. — Igy irt 1809-ben a' hő buzgalma 's honunk virágzását sovárgva ohajtó tudós; ha most írná Naplóját, miután édes hazánk minden oldalról megindult tudományos kifejlése olly termékeny jövőendővel mosolyg előnkbe, bizonyosan nem késik vala örömezzelmeivel fennebbi sorait fűszerezni.

Ki ugy, mint emlitém, gondolkodni 's írni mert és tudott, mélyen tisztelt Gyülekezet, az nem élhetett henyeségben, munkátlanul. — Horvát István már mint első évi joghallgató egyre szaporodott tudományos jegyzeteit rendes kötetekbe kezdé foglalni, 's ezekből 1809-ig, tehát 25 éves koraig a' fennebbiekén kívül 15 kisebb 's nagyobb terjedelmű negyedréti kötetet magyar és latin nyelven irt össze. Ezeknek tárgyai: jegyzetek a' magyar régi kéziratok 's nyomtatványokról, honi régiségekről, kivonatok a' régi magyar vadászat, halászat, 's madarászat nyomdokairól történetirők 's oklevelekből; jegyzetek 3-ik Béla király névtelen jegyzőjéről, a' magyar litteratura különféle tárgyairól, magyar országot illető régi pecsétek, magyar nyelv története, magyar nyelv atyafisága 's a' t.

A' 25. éven túlhaladt férfiú fontos, 's egyedül a' magyar Nemzetet érdeklő jegyzetei összeírását tovább folytatá, 's azoktól öt elhunytá előtt csak mintegy két héttel tartóztatá vissza az élet erejének zsibbadása. Ebbeli munkássága olly buzgó volt, hogy éjjél előtt ritkán távozott alvó-szobájába; de számtalanszor is történt, hogy hajnali 3—4 órájában tevé-le kezéből író tollát. Saját szájából hallám, hogy lefekvése előtt soha valamelly munkát félbe nem hagyta, hanem azt mindenkor bevégezé: — „mert — ugy mond — más napon halva találhatának, 's félben szakasztott munkámat nem mindenki tudná kiegészíteni.“ — Innen magyarázható, mélyen tisztelt Gyülekezet, hogy saját kezével készült 's holtá után fennmaradt tudományos kéziratai 800 negyedréti kötetnél többre terjednek. — Irt ő a' hozzá folyamodott tekintélyes, sőt nagytekintetű férfiak számára is ezek által innepélyes alkalmakkor elmondott számtalan beszédeket, melyeket azonban irományai között soha sem tartott-meg, 's így azoknak nyomai egészen eltűntek. — Német munkát, noha németül jól beszélt, soha sem irt; mert, midőn őt még kisebb gyermek korában rossz német írásaért tanítója testi büntetéssel fenyté, felfogadta, hogy e' nyelven, míg él, nem irand. Azért, ha hivatalos ügyekben el nem kerülheté, a' mások által készített iromány alá csak nevét, de ezt is magyar betűkkel írta. Csak a' fennebbi körülménynek lehet azt is tulajdonítani, hogy, ámbár Pest városnak csaknem 47 évig volt lakosa, de a' városi színházban adatott német előadások egyikébe se menván, a' nevezett színház belsejét soha sem látta.

Nyomatásban részint saját, részint Boldogrétai Vig László neve alatt megjelent számos munkáját (ha ide nem számláljuk a' bölcséleti tudományokból 1802-ben tartott nyilvános vitátsaihoz saját neve alatt nyomtatott latin tételeket) 1804-ben kezdé-meg azon örömdallal, melyet Ürményi Josepha kisasszonynak Kerekes Timotheus ezredes kapitánál azon évi Febr. 23-ikán inneplett egybekelésére irt volt. Ezt még azon évben több rendbeli kisebb, a' következőkben pedig terjedelmesebb munkák követték részint külön megjelent füzetekben, részint a' Nemzeti Ujság melletti toldalék 's hasznos Multságban, Tudományos Gyűjtemény, Aurora, Muzáron, Regélőben, 's Munkácsy Rajzolataiban. Csupán a' Tudományos Gyűjteménybe iktatott értekezései, hosszabb 's rövidebb érdekes tudósításai 271 számra terjednek. — Pest város régi Ofen nevére 1810-ben irtt munkája költségeit nemcsak szabad királyi Pest város Tanácsa 's választott Polgársága fizeté-ki, hanem jeles írónk fáradtságát is 400 forinttal jutalmazá. — Nagy Lajos és Hunyady Mátyás védelmeztetésüket a' nemzeti nyelv ügyében, melyet 1815-ben bocsátott közre, Székes-Fejér vármegyének ajánlván (melly által már ekkor táblabírással volt megtisztelve) azt a' nevezett Megye nemcsak nagy köszönettel fogadá, hanem Magyarország minden vármegyéjének is (mint a' magyar nemzet két nagy jelességű királya nemzetiségét tüzesen védő munkát) megküldé; mire a' megyék köszönő levelei egyre érkezének; Nyitra vármegye a' tudós szerzőt táblabírájává nevezé-ki; Szabolcs és Gömör megyék pedig száz-száz példányt hozattak a' Szerzőtől, hogy a' jeles munka minél több kezen foroghasson. — Itt helyén látom közbevetőleg azt is említeni, hogy nagy tudósunkat később Komárom, Esztergom, Somogy és Bihar vármegyék is táblabírájik koszorújába sorozni érdemesnek tarták.

Nem feledkezett-meg Horvát István a' szép nemről sem; mert ennek három év folytán, 1812. 1814. 's 1815-ben „magyar dámák kalendárioma“ czimű zsebkönyvvel kedveskedett. Bölcsen átlátá t. i. Horvátunk, milly varázs-erővel munkálkodhatik a' szépnem nemzetiségünk terjesztése mezején, ha törekvésében nemtője 's kedélyéhez rokon hangulatú munkák által ösztönöztetik, 's gyámolittatik. Gróf Széchényi István is így ir honunk szebb lelkű asszonyihoz: „Ti vizitek karjaitokon életbe a' kised nevendéket, 's jó polgárrá nevelitek. — Ti vagytok a' polgári erény 's nemzetiség védangyali, mely nélkülök, higgyétek, soha ki nem fejlődik, vagy nem sokára elhervad; mert ti vontok minden körül báj, 's életet.“ *)

1820-ban jelent-meg Horvátnak „Magyarország gyökeres régi Nemzetségeiről“ irtt nagyfontosságú munkája, 's a' nevezett évi nyomtatványok közül a' Marczibányi alapítványra ügyelő bizottság ezt ítélé

*) Hitel. Pest 1830. Előszó.

legméltóbbnak az 1820-ki 100 váltó forintból álló jutalomra, melyet Ő cs. kir. Főherczegsége, dicsőült Fenséges Nádorispánunk 1823-ki Junius 5-kén Pest megye nagyobb gyűlés-termében magasztaló szavak közt kézbesíteni méltóztatott tudósunknak számtalan vendégkoszorú jelenlétében, melynek gyöngyei a' pompás magyar öltözetben megjelent csász. királyi Főherczegnő Fenséges Nádorispánnénk több főrendű asszonyságtól körözve, nem különben Fenséges Ferdinand cs. királyi Főherczeg 's magyar ország hadi Főkormányzója, 's több nagy tekintetű hazafiak valának.

De nem szólok bővebben egyéb nyomtatott munkájiról, mélyen tisztelt Gyülekezet; — mert hiszen azoknak nagy része mindnyájunk előtt ismeretes, 's nem veszett-ki elménkből utósó jeles két munkájának emléke, melyeknek egyikét horvát országról 1843-ki Aug. hónapban két hét alatt irta, de nyomtatásban csak németül jelenhete-meg külföldön a' reá következőt évben; — másikat „a' Szlavinokról“ 1844-ben bocsátá közre. Ez volt hatyúdala. Fájdalom! e' munkát sokan, czimétől vagy éppen nem vonzatva, vagy elriasztva, nem méltaták annyira figyelmükre, miként az abba rejtett gyöngyök igénylék, melyek nem annyira a' Szlavinokat, mint inkább hazánkat 's nemzetiségünket közelebbről érdeklik. — E' munka kiséré szerzője koporsóját is sirba háladatos tanítványi intézkedésükből.

És most ideje lesz, mélyen tisztelt Gyülekezet, még röviden emlékezni tudósunk némelly kitünőbb lelki jellemeiről is, hogy ezekkel berekeszthessük ünnepélyünket.

Horvát István forrón szereté hazáját, nemzetiségét 's nyelvét. Minden tettének főrugója azoknak dicsőítése, hirdetése, terjesztése vala. Jól tudá ő, mi sorsra jutottak a' nemzetek, melyek nyelvüket elhanyagolák és elveszték. Tökélyesen egyet érte ő koszorús barátjával, Kisfaludy Sándorral, ki imigy ira: „A' melly nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája; és csak a' szerencsés időknek tulajdonithatja, hogy az ilyen nem-nemzetet, hanem csoportot, más nagy nemzet el nem nyeli. Nem a' föld, nem a' folyók tartják össze a' nemzetet, hanem a' nyelv. — A' nyelv által közli szívét, esztét egyik ember a' másikkal. A' tudományokat, mesterséget, egy szóval a' műveltséget csak a' nyelv által tehetjük magunkévá. — Az a' nyelv egy nemzetnek, mi a' napfény az eleven világnak. — A' nyelv köti az embereket egy olly nemzeti testté, melynek a' politica vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a' politikának legkisebb szelei kitekerhetnek: szóval, — a' nyelv lelke a' nemzetnek.“ *) —

Kezet fogott Horvátunk jeles Szilasy János tudósunkkal, ki Neveléstudományában**) következőleg nyilatkozik: „A' nemzetnek legdrágább kincse levén a' nemzeti nyelv, melynek virágzó vagy elhagyatott állapotával a' Nemzet dicsősége egyiránt emelkedik vagy hanyatlik; a' nyelv levén azon bélyeg, melly által egyik Nemzet a' másiktól különböztetik, 's melynek megszüntével a' Nemzet nemzetiségéből kivetközik, 's azon nemzetbe, melynek nyelvét felvette, mintegy észrevétlenül beoltatik; igen is, a' Nemzetnek legdrágább kincse 's különböztető bélyege levén a' nemzeti nyelv, azon kell lenni minden igaz hazafinak, hogy mind maga tisztán 's hiba nélkül beszéljen anyai nyelvén, mind másokat ugyan ennek szorgos tanulására bírjon.“

Végre igazlá 's tisztelettel fogadá Horvátunk Gróf Széchényi István nagy hazánkfijának Hittelről irtt munkájában***) e' sokat jelentő rövid szavait: „Az egészséges nemzetiségnek egy főkisértője a' nemzeti nyelv; mert míg az fennmarad, a' Nemzet is él, bármí sinlődve is sokszor — mint erről számos a' példa — de, ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfüzterem a' hon, melly a' voltakért szomoruan eregeti földre csüggeteg lombjait.“

Horvát István mindenhez, mi magyar, mi nemzeti volt, varázs-erővel vonzatott. Mi csuda tehát, ha a' magyar nyelvnek olly nagy tisztelője, imádója lön. Lehet, hogy a' nagy Révay Miklós, a' magyar kir. tudományos egyetemnél magyar nyelv nyilvános 's Horvátnak is tanítója, önté bele azon lelkesülést honja 's nemzeti nyelve iránt, melly később olly szép gyümölcsöket terme. Horvát három évig volt igen kedves tanítványa Révaynak, 's azon túl 1½ évig csaknem naponkénti társalkodója 's barátja. Társalkodásuk Révay holtáig tartott, 's így természetes, hogy Horvátunk Révay hazafiságos szellemében 's tudományában örökösödött. — Horvát István nyilvános tanítói pályára fiatalabb korában nem sovárgott: de Révay kevéssel halála előtt Horvátot azon fogadásra készteté, hogy Révay holta után mindent elkövetend a' magyar kir. tudományos egyetem mellett a' magyar nyelv tanszéke elnyerésére. A' mély belátású Révay t. i. a' még csak joghallgató fiatal Horvátnak addigi munkájából egy jeles és eszes hazafit tanult ismerni; benne ő egy termő bimbókkal gazdagon megrakott 's a' hazára nézve áldásdúsan gyümölcsözendő, buja növetű

*) Himfi Szer. I-só rész Budán. 1807. XXI-ik lapon.

**) I-ó köt. Budán. 1827. 294. lapon.

***) Pest. 1830. 171-ik lapon.

előfát látott; mely okból őt előre is ajánlá tanítótársinak pártfogásukba. — Révay elhunyt, 's Horvát teljesíté adott szavát. Benyújtá folyamodványát a' magyar nyelv tanszéke elnyeréseért 1807-ki Augustus havában. Ekkor még csak 23 éves, 's kir. táblai jegyző volt: de már számos kézíratai 's nyomtatott munkájáról ismertetett, és a' latin, magyar nyelven kívül a' görög, német 's francia nyelvek elemeiben is járatos. Folyamodványát az egyetemi tanítók közül számosan, ezek között az akkori nságos egyetemi kormányzó Szűcs István 's Révay barátjai pártolák: de az egyetemi Tanács tagai közül azoknak némellyike, kik Révaynak Horvát pártolását megígérék, tudósunk fiatalágát 's némelly álvádokat vetvén gátul, ennek következtében Horvát István még most nem érheté-el kérelme tárgyát; 23. év mulva azonban a' magyar tanítói szék elfoglalása önkérelme nélkül ugyan, de különösen az akkori nagy tudományú országbiró 's egyetemi elnök nmltgú Gróf Cziráky Antal hathatós ajánlata következtében, bizatott reá. — Horvát István fennebbi kérelmének nem sikerülte után rövid idő mulva szép tanújelét vevé az elégtételnek; mert a' kedves Révaytól megfosztott 's annak elvei után sovárgott fiatalág közöl többen, névszerint Sörfőző Mihály, Kovács János, Siskovics József és Szécsi György bölcsélet-tanulók 1810-ki Majus 3-ikán külön levélben kérék-meg Horvát Istvánt, mint Révay tanítványai közül a' magyar nyelv titkainak legjelesb avatottját, hogy nekik hetenként egy pár óraig magánleczkéket adjon a' magyar nyelvtanból.

Horvát István tanítványai iránt nyájas, leereszkedő, tekintélyét azonban folytonosan feltartani tudó volt; mert ő nemcsak az elméleti nevelést, de a' gyakorlati tanítást is, a' fiatalág természetét 's ezzel czélszerű bánásmódot tudományosan, gyökeresen ismeré. Előadásait tehát a' legérdekeseb 's az ifjak figyelmét folytonos feszültségben tartó adatokkal fűszerzé; kiemelé leczkéjében mind azt, mi a' magyar nemzet története és nyelve hajdankori 's mostani díszét, jelességeit illeté, 's nem szünt-meg tanítványait a' hazaszeretet nemes erényére leghathatósabb szavakkal buzdítani. — Innen történt, hogy Horvát István iránt tanítványai kitűnő figyelem, tisztelet, sőt hálás kegyelettel viseltettek; előadásait lelkesedéssel hallgáták, 's dékánása alatt a' szigorúbb fenytékre okot neki nem adtak; sőt 1846-ki Január 3-án, midőn szokott iskolai előadását tartandó vala, az első évi bölcselkedők két jeles ifjú szónok által hálás érzélemmel tolmácsoltatván iránta viselt mély tiszteletüket, aranytollal kedveskedtek neki. — A' terem ez alkalommal tele volt vendégekkel, kik mint önkénytes hallgatók előadása végét megvárván, öröm-telve egyesíték szerencsekívánatukat a' derék tanítványok ünnepélyes uj évi üdvözlétükkel. — Több izben ohajták őt háládatos tanítványai fáklyás zenével megtisztelni; de a' bölcs nevelő és tanító e' hiú és lármás, többnyire a' fáklya füstjével rokonuló kitüntetésnek már csak azért sem levén barátja, mert az ifjuságnak éji kalandozását a' nevelés elveivel egyeztethetőnek nem tartá, azt magától mindenkor elhárítá. — A' gyászos ünnepély, melyet halandó részeinek a' föld keblébe rejtése alkalmával kedves tanítványai rendeztek, a' számtalan fáklyát lobogtató ifjak bús serge, a' kedves tanító élettelen testének egészen a' sirkertig tanítványa vállain vitetése, a' sirja fölött azoknak képviselőjük, a' lángheví szónok Fejér Pál által, nem különben ugyan azoknak intézkedésükből mult évi Junius 28-kán a' magy. k. tudományos egyetem nagy termében rendezett 's eddig illy nemű szokatlan gyászünnepély alkalmával Békási János, Bóbits Pál, Fejér Pál, Gaizágo Szali, Gellért Ferencz, Király István, Lövészy György, Szombathy Ignác 's Török Miklós részint bölcsélet, részint jogtan-hallgatók által tartott lelkes beszédek és szavalatok mind megannyi világos tanúji voltak azon élénk 's tiszta szívből gerjedett vonzalom és szeretetnek, mely tanítványai keblükben iránta lángolt. — És még is — ki hinné? — mélyen tiszteltt gyülekezet! — voltak emberek, kik e' jeles hazafi, ezen ész-szerű tanító iránti tisztelet 's hálás kegyelet nemes érzelmét — mind Horvát élete közben, mind után — az ifjak szívében nem hogy ápolni 's nevelni törekedtek volna, hanem inkább gyengíteni, kiirtani igyekeztek. Voltak emberek, még pedig olyanok is, kiknek szorosabb értelemben véve szent kötelességük volt volna az erényes kegyelet csiráját az ifjuság szívébe ültetni, voltak, mondom, emberek, kik Horvát István még csak leendő tanítványinak az alsóbb iskolákban tartatott nyilvános vizsgálatok alkalmával olly nyomtatványokat osztogattak ajándécul, melyekben Horvát ellen intézett nemtelen gunyiratok foglaltattak, hogy ezek által a' gyengéd romlatlan szívekbe tiszteletlenség mérgét csepegtessék, melyből pedig, mint tudjuk, a' féktelenség, rakoncátlanság buja sarjadékai csaknem kiürthatlanul szoktak kifejlődni. De örök hála a' Nemzet Istenének! nem fogamszott-meg az illy nemtelen módon elhintett mag, sőt példátlan lelkesedéssel tört-ki a' nemesebben gondolkodott magyar ifjak kebléből a' hála és tisztelet szent hangja, valahányszor Horvát István a' tanszékről lelépett. — E' tisztelet jeles tanújelét látjuk e' teremben is az előttünk függő 's Horvát Istvánt ifjabb korában ábrázoló olajfestvényben, melyet közelebbi hónapokban egyik hálás tanítványa, a' szép műveltségű Kubinyi Géza, műkedvelői szorgalmas ecsetével egy korábbi festvényről lemásolt, 's könyvtárunk olvasó-terme számára átengedni sziveskedett.

De talán már nagyon is visszaélek a' mélyen tiszteltt gyülekezet szives béketűrésével; pedig még, aggódva bár, kénytelen vagyok rövid időre nagybecsű figyelmeért esedezni. Említnem kell még t. i. Horvát István házi 's társadalmi viszonyait, 's kitűnőbb ebbeli jellemző vonásait, hogy minél több oldalról, habár csak rajzvonatokban is, ismertessem-meg a' nemes keblű embert, család-atyát és hazafit.

Horvát István társas életét közelebb érdeklő viszonyain három különböző korszak vonult keresztül. Első a legboldogítóbb, zsenge fiatalságától kezdve mintegy 1823-ig látszik terjedni. — E korszakba esik életének virágos kora, melyben az élet örömei kelyhét ürom nélkül ürité, melyben nagy terveinek alapját veté-meg. Ekkor lebegtek az életvidor férfiú előtt Berzsenyink mestertollának boldogságfestő képei, melyekben hirdeté, hogy:

„A' böles boldog mindenütt;

— — — — —

Mert ő magával hordja kincseit:

De boldogabb ott még is, hol körülte

A' nyájas élet hinti kellemeit,

És szive — lelke tárgyát lelheti; —

Mint, hol magába zárva él magának,

'S csak álma tündérképét kergeti,

Mint egy vadonban bujdosó Fakir.“ *)

'S e' szavak igazságától áthatva, Horvátunk a' házasság szent szövetsége által tölté-be a' hézagot, mely még csak egyedül mutatkozék boldogságában. 'S azon ritka szerencsében engedé őt a' Mindenható részesülni, hogy szive 's lelke választottját, Szalmásy Terézt, csatolhatá magához. — De alig eszmélt-fel örömmámorából, midőn igen rövid idő múlva első kedves hitesét kiragadá öléből a' végzés, 's későbbben új szövetségre lépett Szepešsy Karolinával, a' hasonló nemes lelkületű, de már 1834-ki Sept. 25-kén elhunyt hölgygyel. — Az ég számos családdal áldá-meg az egymást boldogított párt, melyből azonban csak három csemete, egy hölgy 's két ifjú kísérheté a' nagy nevű atyát sirjába, ki még holta előtt egy hónappal azon megnyugtató vigasztalásban részesült, hogy idősebb fija, a' jeles miveltégű Horvát Árpád, hites ügyvéd, bölcséleti 's jogtanár, a' magyar királyi tudományos egyetemen atyja mindkét tanszékebe mint helyettes tanító iktattaték.

Horvát István fennemlített boldogabb évszakában, midőn még jövedelmeit bővebb forrásokból meritheté, nagylelkűségének több jelét vala képes adni. — Nemcsak tanácsosal, utasítással segíté t. i. a' fiatal magyar írókat, hanem pénzzel is előmozdítá a' magyar litteratura újabb tüneményeit. Maga költségén nyomtatott-ki szegényebb sorsúak által irtt több rendbeli magyar értekezéseket; — Nagy Ferencz Homerusa kiadására 100 váltó forinttal, Döbrentei Gábor Erdélyi Muzeumára szinte százzal, Kisfaludy Károly Aurorája megindítására pedig 150 forinttal áldozott. Nem is emlitem a' 600 váltó forintot, melyeket Révay kéziratái 's némely könyvei megváltására, — nem hozom elő azon sok ezer forintot, melyeket saját munkái kinyomatásuk, 's a' számos oklevél, hazai régiségek és ritkaságok részint megvásárlásukra, részint rézmetszési költségeikre szentelt.

Fennemlített boldog korszakába esik azon időpont is, melyben egy óriási eszme valóításának veté-meg alapját. — Midőn t. i. könyvtári Örré nevezteték-ki, Ő csász. kir. Főherczegsége a' Fenséges Nádorispán egyszersmind meghagyni méltóztatott neki, segíté-elő öszvemunkálásával Kriebel János hazánkfija 's Galliciában kormányzéki tanácsos törekvéseit, ki a' magyar nemzet történetének Homerustól mostanig kidolgozásában munkálkodott. Saját vallomása szerint Horvát István érezvén ezen öszvemunkálásra elégtelenségét, mellőztetni kéré magától a' magas bizalmat. De a' Fenséges Nádor az őszinte vallomást szerénységnek magyarázván, ufolag sürgeté kegyes parancsa teljesítését. Horvát tehát e' szerint kénytetve érzé magát tömérdek áldozat, idő-fölszentelés 's folytonos tanulmány mellett a' célhoz vezető mindennemű legdrágább 's ritkább könyveket Europa csaknem minden részéről megvásárolni, annyival inkább, minthogy ő, nem mint Kriebel a' folyamokból, hanem az első 's legtisztább kútforrásból ohajta dolgozni, 's ezekből a' messze kiterjedt magyar nemzet hajdani történetét, hatalma széles határait kifürkészni. — Éppen ez okból Kriebellel nem egyezhetett-meg, 's így a' két tudós külön utakra vált ugyan egymástól, de mindenik folytatá megkezdett munkáját. — Horvát István már 1819-ki December 12-dikén a' Széchenyi-országos könyvtárnokság hivatalától felmentéseért esedezett, hogy kedvencz munkálódásait minél kevesebb akadály nélkül folytathassa; attól azonban fel nem mentetvén, követé nemtőjét, 's mind inkább elmerülvén a' magyar nemzet érdekében megkezdett óriási vállalatába, tudományos készülleteit tömérdek költséggel szaporitá; végre elragadtatva patrioticus hevétől, föltevé magában, hogy egy nagy terjedelmű könyvtárat gyűjtson egybe, mely a' magyar országot bár milly tekintetben érdeklő könyveket 's irományokat, jelesen pedig a' magyar nemzet története kútforrásait magában foglalja; 's ha e' szándoka tökélyesen teljesülend, a' nagybecsű gyűjteményt szülővárosában közhasználatul megnyissa, vagy a' Nemzetnek átengedje. — Óriási volt e' nagyszerű terv, 's reá nézve annak kivitele még óriásibb költséggel járt: de a' szilárd

*) Berzsenyi Versei. Pest 1816. 196-ik lapon.

határozottságú Horvát István nem vált meg megkezdett útjától; 's ha bár ez által roppant bibliographiai és egyéb új meg új ismereteket szerze magának, de egyszersmind élete rövidítésébe és csaknem minden értékének feláldozásába is került, míg annak már majd végső határpontjaig jutott. — Kedvencz eszméje messze ragadá őt: azonban éppen e' feláldozásnak köszönhetjük, hogy mintegy harmincezer kötetű, a' legválogatottabb 's ritkább, többnyire csak tudományos munkálatokra tartozó, 's azért tömérdek pénzbe is került könyvekből álló könyvtárt, több ezerre menő nagy becsű saját 's jeles hazai tudósoktól készült kéziratokat, oklevelek, földképeket 's rajzokat hagyott örököseinek; melly megbecsülhetlen kincsek dicsőült Fenséges Nádorispánunk kegyelmes meghagyásából az ország hatóságainak ismételt kérelmük következtében addig is, míg az Ország Atyjai azoknak az örökösöktől megváltásuk fölött intézkednek, N. Museumunk épületébe letételképpen hozattak.

E' nagy terv kivitelének terheit azonban Horvát István élete második vagyis mintegy 1823-tól kezdve az epemirigy gyászos éveig (1831.) terjedett nyomasztó korszakában sanyarún vala kénytelen érezni. E' korszakban t.i. számos családja mellett csaknem egymásra következett csapások érték a' gondos atyát 's munkás férjiút. Csekély, igen csekély jövedelme mellett alig vala képes házat eltartani. Volt oly keserű három napja, midőn a' családanya kedves gyermekei 's férje elébe főtt ételt adni nem tudott. Az egymás után kölcsönvett pénzek nevelék gondjai súlyát. Már minden becsesb értékű ingóját idegen kezekre vala kénytelen bocsátni, 's a' legnagyobb szükség végpontján állva éppen utósó menedékhelyen szándékozott segélyért folyamodni, midőn egy ismeretlen ur lépett-be hozzá, 's magát Horvát munkáji és személye ismeretlen ugyan, de régi tisztelőjének vallván, okát kérdé a' litteratura mezején tudósunk hosszabb ideig tartott hallgatásának. Az inséggel küzdött hamar megfejté a' kérdést, 's hozzátevé, hogy, kinek feje fölött a' házfödél lángja lobbant fel, nem lehet kedve 's ideje tudományos értekezések írásával foglalkozni. — És az idegen ur rövid ideig honmaradás és kevés várakozásra kérvén tudósunkat, azon ígérettel távozott-el, hogy kevés váratra visszajövend. A' nyájas idegen embere lön szavának, 's csakhamar visszatérvén, egy papiros-csomót nyoma Horvátunk keblébe, 's nem engedvén annak tartalma rögtöni megvizsgálását, kéré tudósunkat, fogadja azt tőle mély tisztelete némi bizonyítványaul; — és rövid bucsuszó után eltávozott. Horvátunk az ismeretlen ur eltűntekor a' keblébe rejtett csomóban 1,000 forintot talált, 's a' szükség legmagasb fokán sinlett családnya és anya térdre omolva áldák a' Mindenhatót, hogy legnagyobb zavarukból megmentésükre angyalát küldé. — A' felejtethlen nemző Lapády József volt, a' Lázár-család écskai uradalmi meghatalmazottja. — 'S Horvát István nagy lelkét nem töré-meg a' balsors hatalma. Ő a' bércezi százados tölgyként minden fölötté csoportosult vihar daczára szilárdon állott, 's kitűzött czélja felé haladott.

„A' bölcs magában bízik; az ellene
Felkelt szerencsét, mint valamely kemény
Szirt, a' haboknak csapkodását
Érzi, de férfiasan megállja“ —

mond a' költő.*) — Horvát azon Istenben bizott, ki a' haza lángszeretetét önté keblébe: 's ebbeli bizalma, rendíthetlen hite nem maradt vigasztalás nélkül; mert eljött az idő, midőn nyomasztó állapota több jeles hazafinak tudomására esvén, nehogy könyvei vásárlásában 's hazafiságos nagy eszméje kivitelében tetemes akadályt szenvedjen, e' czélra nagylelkű segélyt nyújtának neki. Így Kubinyi Péter kir. Tanácsos, a' M. N. Museum egyik kitűnő pártolója 's jótévedője, alapítványa értelmében évenként 120 ezüst frttal, Mészáros József székesfejérvári kanonok 's Mihálkovics László ügyvéd több izbeli adományokkal, Székely orvostanár évenkénti 300 pengő forinttal, Villax Ferdinand zirczi apát és Vass László nagyváradi kanonok, mindenik évenként 400 pengő forinttal segíték könyvvásárlásait.

Az epemirigy inségterhes évében ő csász. k. Főherczegsége a' Fenséges Nádorispán drágasági segélydíjt méltóztatott rendelni a' Museum tisztviselői 's egyéb személyzetének. Ez némileg könnyíteni kezdé Horvát terheit, 's e' magas kegyelem jótékony szivárványként előjele lön tudósunk inségteljes körülményei enyhültének és élete 3-ik vagyis kiengesztelő korszakának. Jövedelmei más részről is kezdenek szaporodni, mellyeket a' tudományos Gyűjteménynek 1833-tól kezdve 4 évig általa folytatott szerkesztése is elősegite. — Az ország nagylelkű Atyjai érdeindús tudósunk eddigi hazafiságos munkálatának jutalmazásaul az 183²-ki országgyűlésen 2000 ezüst forintból állott évdíjt rendelték számára az országos pénztárból fizettetni. — A' magyar nagylelkűségnek egyes hazai tudósaink iránt e' nagyszerű példája első volt, 's valamint a' Nemzetre nézve dicső, úgy Horvát Istvánra nézve is méltó. Ő ezt, miként egyike hazai érdemes tudósinknak*), ki vele nem a' legbarátságosabb viszonyban állott, előttem akkor nyilatkozék, midőn tudósunknak horvát országról irtt értekezése megjelent, csak ezen egy munkájaért is megérdemlé. — És ha őt a' Nemzet már

*) Virág Ben. Poet. Munkák. Pest 1822. 57-ik lapon.

**) Döbrentei Gábor.

életében e' kitünő jutalomra tartá érdemesnek, lehet-e valljon kétkednünk, hogy ama megbecsülhetlen tudományos kincset, melyet Horvátunk e' Nemzet dicsőítése végett vagyona 's élete feláldozásával gyűjtött össze, a' hatóságok nagy részének már eddig is nyilatkozott készségénél fogva, a' Nemzet sajátjává tenni, 's ez által a' páratlan tudós férjfiút (kit a' külföld is irigyle hazánk) némileg még hamvadtaban is jutalmazni fogja.

Az említett országos segélyforrás megnyitásával, fájdalom! a' fennebbi részletes segélypénzek nagy részint nem sokára elvonattak Horvától; mert vagy egyenként elhaltak jötevőji, vagy az országos évdíjt elegendőnek itélték tudósunk óriási terve kivitelére. — E' szerint tehát kényszerítve látá magát vásárlásainak szűkebb korlátok közé szorítására, 's tetemes adósságának lassankénti törlesztését tűzé-ki egyik gondjaul, mit csak kevéssel elhunyt előtt volt képes tökélyesen eszközölni.

Horvát István nyájas, vidám társalkodó levén, őszinte barátsággal viseltetett a' rokon érzelmű magyar tudósokhoz. Virág Benedek, Kultsár István, Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferencz, Vitkovics Mihály, Berzsenyi Dániel, Kis János, Horvát Endre, Sztrokay Antal, Szemere Pál 's Thaisz Endrét több másokkal együtt kedvelt baráti közé számlálta. Ifjabb tudósink előtt mindaddig tárva volt háza, míg közölők némelyek nem bocsáták szives jóságát 's bizodalmát némely visszaélések, sértések terére. 'S így lön, hogy utóbbi éveiben csak néhány legmeghittebb barátjainak*) látogatásait fogadá szivesen: ő maga elvonulva a' világ zajától egyedül nagy munkáji folytatásának 's hiven teljesített kötelességének kívánt élni. — A' magyar tudós társaság körében, habár annak alapszabályai készítésénél élénk részt vett is, nem remélvén magát otthonosnak, annak tagává ismételt megválasztatását megköszöné. — Az írók sorából többen sértőleg nyilatkoztak felőle, 's ő vagy nemes jótekonysággal viszonya nekik, vagy többnyire egyszeri válasza után elhallgatott, de nem, mint némelyek vélték, meggyőződésből, hanem azért, hogy drága idejét inkább nemesebb, hasznosabb munkálatokra fordíthassa, mint a' szeretetlenség és személyeskedésig, fájdalom! gyakran elfajulni szokott csipős feleselésekre. — „Vannak az életben olyan pillanatok — így szólla Gróf Radványi Ádám 1829-ben Borsodmegye ts KK. 's Rendeihez — melyekben a' megnémulás a' legékesebb szóllás.“

Gyakran emlegeté előttem Horvátunk, hogy különösen három okból tartá magát szerencsésnek: 1-ör) mivel németül valamely munkát soha sem irt. — 2-or mivel mindig abban 's akkor munkálkodhatott, mi és mikor neki tetszett; 's e' tekintetből — állítása szerint — Előjáróji mindenkor kegyes engedékenységgel viseltettek iránta; — 3-or mivel őt a' nagy közönség nagy tudósnak állitá, holott ő magát sohasem tartá tudósnak.

A' Mindenható hosszasan tartott állandó egésséggel áldá-meg. Barátjai sokszor csudálva emlegeték, hogy egésségén a' csaknem folytonos ülés és munka semmi változást nem tett, és szemei legkisebb elgyengülést sem szenvedtek. 1843-ki nyáron azonban már kezdenek mutatkozni előjelei még sokáig kifejtetlen maradt titkos betegségének, melyek kivált testessége fogyásán és szembeszökő halványulásán kezdődtek, végre mellbeli vízkört idéztek elő. Fájdalmiról nem panaszkodott, sőt azokat titkolni szereté. — Ön szavai szerint a' halálra mindenkor készen volt, 's gyermekségétől fogva, kivált lefekvésekor, naponként elmélkedett Istenről, kiben végtelen bizalmát helyezé, a' halálról és jötevőjiről. Bölcshez illő csendes nyugalommal történt kimultakor, mult évi Junius 13-kán hajnali 1 órakor „Úr Isten, el ne hagyj!“ voltak végszavai.

Láttuk e csekély rajzban jeles tudósunk életfolyamát, buzgó hazafiság, bal és jó szerencsében szilárdsággal párosult nagylelkét. — Ki érdemeit gyarlóságának említésével kívánja kisebbíteni, tegye szívére kezét, 's ha önmagát gyengéségektől szabadnak érzi, ám vessen követ a' dicsőültnek sirhantjára: de azért Horvát István fényes erényeit tisztelendi a' késő kor is nagyszerű munkájában. — Hálás tanítványai, kikben ő mind megannyi oszlopait látá a' hazának, ezrenként említik nagy nevét; mert büszkék, hogy erélyes szavait hallhaták. — Maga dicsőült Fenséges Nádorispánunk ő cs. kir. Főherczegsége mult évi Szent-Ivánhó 16-án a' M. N. Museum Igazgatójához intézett kegyelmes leiratában kijelenteni méltóztatott fájlalását 's magas részvétét a' nagy veszteség fölött, melyet honunk és M. N. Museumunk e' kitünő tudósunk elhunyt által szenvedett. — És az illy atyától származott gyermekek fájdalmait nem kevéssé enyhíthetik a' minden oldalról hallható dicsőítések, melyek szeretett atyjok emléktárában örökké viritó koszorúban fognak diszteni. Erősen is hisszük, hogy e' jeles férjfiú erényei hathatós ösztönül szolgálndnak gyermekeinek (kiket kitelhető módon törekvék a' miveltség ösvényére vezetni), hogy életpályájokon úgy intézzék lépteiket, miszerint Horvát István nagy nevének emlékezetét mindenkor tiszteletteljes fényben idézhessék elő. —

*) Ezek között kitünő helyet foglaltak: Reseta János, szépművészeti 's bölcséleti tanár, a' magyar kir. tud. egyetemen német nyelv 's irodalom nyilv. tanítója, 's kir. könyvbíráló. — Waltherr László, h. ügyvéd, t. n. Esztergom, Csongrád 's Zemplén vármegye táblabírája, a' Gróf Károlyi-család levéltárnoka, — és Károlyi István, h. ügyvéd, szab. kir. Pest város választott polgára 's a' szepítő biztosság ülnöke, egy szabad. könyvnyomtató-intézet tulajdonosa; kiket Horvát István végrendelete teljesítőjévé nevezte. Buzgó fáradozásainak köszönjük tudósunk holtá után tudományos kincseinek rövid idő alatt elkészített 's ő cs. kir. Főherczegsége a' Fens. Nádorispánhoz felterjesztett átalános összeírását.

Boldogultt tudósunk mindenkor hálás kegyelettel emlékezett vissza tiszta kebléből szeretett szülőjire; mert ő a' fiúi tiszteletet az emberi legfőbb kötelességek egyikének tartá. 'S itt nem annyira mivelte fíjait, mint átalján véve a' nemes érzelmű magyar ifjúságot kívánom figyelmeztetni Horvát István egyik értekezésébe *) foglaltt következő becses szavaira: „Maga a' nagy és dicső természet öntvén az emberi szívekbe a' szülők iránt viseltető tiszteletet 's hálaadást, ha ki ezen indulatokat gyakorolja, csak azt cselekszi ugyan, mire ugyis szoros kötelesség ösztönöz; — de, ha úgy gyakorolja akárki a' szülők iránt viseltető tiszteletet 's hálaadást, hogy egy felől magasabb polczra helyhezteti indulatait, mintsem a' kötelesség parancsolja, más felől pedig gyermeki érzékeny részvételeit még a' siron tul is termékenyen föntartja szülőji iránt, 's azoknak tetteiket saját törekvései által is örvend foganatosabbakká tenni, már akkor a' szülőit tisztelő fiú méltán tárgya a' közáldásnak, 's egy föntebbi miveltségnek igaz birtokosa.“

És e' bölcs tanításnak előidézésével legméltóbban vélem berekeszthetni mai emlékünnepeinket. Adja a' Mindenható, hogy érdemdús tudósunk földi rövid pályáján ejtett minden bölcs szava buján tenyésző nemes növényként gazdag, áldásteljes gyömölcöket hozzon szeretett kedves hazánk 's nemzetünk dicsőségére, boldogítására!

*) Tudom. Gyűjt. 1833. I-ső köt. 91-ik lapon.

